

Obilježja komunikacije i stereotipnog ponašanja kod odraslih

Bajnštingel, Karla

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:005791>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Obilježja komunikacije i stereotipnog ponašanja kod odraslih

Karla Bajnštingel

Zagreb, rujan 2019.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Obilježja komunikacije i stereotipnog ponašanja kod odraslih

Karla Bajnštingel

Mentor: doc. dr. sc. Sanja Šimleša

Zagreb, rujan 2019.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisao/napisala rad ***Obilježja komunikacije i stereotipnog ponašanja kod odraslih*** i da sam njegov autor/autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Karla Bajnštingel

Mjesto i datum: Zagreb, rujan 2019.

Sažetak

Obilježja komunikacije i stereotipnog ponašanja kod odraslih

Studentica: Karla Bajnštengel

Mentorica: doc. dr. sc. Sanja Šimleša

Studijski smjer: Logopedija

Kultura i jezik društva imaju velik utjecaj na obilježja verbalne i neverbalne komunikacije, ali i pragmatike. Prilikom dijagnosticiranja razvojnog poremećaja, kao što je to poremećaj iz spektra autizma, važno je procijeniti odstupanje li uočeno ponašanje od urednog što se postiže procjenom komunikacijskih ponašanja i obilježja stereotipnosti. Cilj rada bio je ispitati obilježja komunikacije te utvrditi stereotipna ponašanja i ograničene interese odraslih osoba urednog razvoja te ih sagledati prema kriterijima četvrtog modula američkog Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma (Autism Diagnostic Observation Schedule; ADOS-2). U istraživanju je sudjelovalo 40 odraslih osoba, 20 žena i 20 muškaraca, u dobi od 35 do 50 godina. Ispitanici su ostvarili uredne rezultate u područjima verbalne komunikacije te stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa. Međutim, u područjima neverbalne komunikacije i pragmatike vidljiva su odstupanja. U domeni pragmatike najviše se ističu odstupanja u traženju informacija, dok se u domeni neverbalne komunikacije najviše odstupanja uočava prilikom spontane upotrebe gesta. Dobiveni rezultati ukazuju na potrebu prilagodbe dijagnostičkih instrumenata kriterijima kulture u kojoj se provode.

Ključne riječi: komunikacija, stereotipnost, pragmatika, ADOS-2, odrasle osobe

Abstract

Communication characteristics and stereotypical behaviour in adults

Student: Karla Bajnštingel

Mentor: doc.dr.sc. Sanja Šimleša

Field of study: Speech and language pathology

Human characteristics of verbal and nonverbal communication and pragmatics are largely influenced by culture and language. When diagnosing a disorder, like autism spectrum disorder, it is important to evaluate characteristics of communication. The aim of this study was to examine characteristics of communication skills, as well as to determine stereotypical behaviour and restricted interests in typically developing Croatian adults and to code the results according to the fourth module of Autism Diagnostic Observation Schedule (ADOS-2). There were 40 adults participating in this research, 20 men and 20 women, each of them had normal development profile and they were between 35 and 50 years old. The results show that participants had typical verbal communication skills and they did not show stereotypical behaviour or restricted interest. On the other hand, differences were visible in pragmatics and nonverbal communication. In the pragmatic domain, differences were visible when participants were asking for information, while in the area of nonverbal communication, the largest difference was recorded in spontaneous use of gestures. The results of this research indicate that diagnostic criterion should be adjusted according to the characteristics of a certain culture.

Key words: communication, stereotypical behaviour, pragmatics, ADOS-2, adults

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1 Razvoj komunikacije	1
1.1.1 Neverbalna komunikacija	1
1.1.2 Verbalna komunikacija	4
1.1.3 Pragmatika.....	5
1.2 Stereotipna ponašanja	6
2. CILJ ISTRAŽIVANJA	8
2.1. Problemi istraživanja	8
2.2. Hipoteze istraživanja	8
3. METODE ISTRAŽIVANJA.....	9
3.1. Uzorak ispitanika	9
3.2. Mjerni instrument	10
3.3. Provedba istraživanja	11
3.4. Varijable istraživanja	12
3.5. Način obrade podataka	13
4. REZULTATI I RASPRAVA	14
4.1. Obilježja verbalne komunikacije	14
4.2 Obilježja neverbalne komunikacije	16
4.3 Obilježja pragmatike.....	21
4.4 Stereotipna ponašanja i ograničeni interesi.....	25
4.5 Nedostaci i ograničenja istraživanja	28
4.6 Potvrda hipoteza	29
5. Zaključak.....	30
6. Literatura.....	32

1. UVOD

1.1 Razvoj komunikacije

Reardon (1998) komunikaciju definira kao sredstvo pomoću kojeg dvije ili više osoba razmjenjuju informacije i međusobno utječu na svoja mišljenja i ponašanja. Za komunikaciju su uvijek potrebne barem dvije osobe, a sve što se između dvije osobe događa možemo smatrati komunikacijom, i onda kada je to samo šutnja, ili pak pogledi, izrazi lica, geste, kao i verbalna poruka upućena sugovorniku. Već od samog rođenja novorođenčad se smatra socijalno kompetentnim bićima. Od svojih prvih dana djeca su fascinirana ljudskim licima, glasom i mirisom. Promatrajući ih, uočavamo sposobnost imitacije gesti i izraza lica pa čak je i dvomjesečno dijete u stanju pokazati nezadovoljstvo ukoliko odrasla osoba ne reagira na djetetovo ponašanje (Nagy, 2008). Dok je dijete u početnim fazama komunikacije glasa se ili pogledava prema okolini, budući da okolina reagira na djetetova ponašanja, uspostavlja se komunikacija. Oko prve godine života, dijete shvati da može upravljati okolinom te počinje izvoditi određeno ponašanje jer zna kakav odgovor okoline će dobiti. Tek nakon postavljanja temelja komunikacije, dijete počinje nadograđivati jezik, a zatim i govor (Ljubešić i Cepanec, 2012). Svaku od ovih vještina čovjek nastavlja usvajati i doradivati tokom cijelog života.

1.1.1 Neverbalna komunikacija

Kada komuniciramo teško je to činiti, a da se pritom ne koristimo neverbalnom komunikacijom koja nam olakšava prenošenje poruke slušatelju. Moguće je dodatno objasniti poruku, proširiti njeno značenje, olakšati razumijevanje poruke, ali i iščitati emocije koje nužno nisu vidljive u samom sadržaju onoga što prenosimo. Iako nam se često tako ne čini, dio poruke koju šaljemo čini i samo držanje tijela tijekom razgovora s drugom osobom kao i položaj ruku. Također, kao bitni dijelovi neverbalnog aspekta komunikacije izdvajaju se kontakt očima, facijalna ekspresija i geste, dok je također važno održavanje osobnog prostora i dodir koji uspostavljamo sa sugovornikom.

Robson (1967) jednim od najvažnijih elemenata komunikacije smatra kontakt očima, zbog čega ističe da ljudi najčešće komuniciraju gledajući jedno u drugo. Senju i Johnson (2009) iznose da je čak i evolucijska prilagodba učinjena kako bi se komunikacija učinila ugodnijom. Naime,

kažu da je zjenica oka tamnija kako bi se iz daljine mogla vidjeti usmjerenost pogleda osobe, a o tome govori i činjenica da će se ljudi prelazeći pogledom preko tuđeg lica radije zadržati na očima nego na ostalim dijelovima.

Kao što je rečeno, budući da se već od novorođenačke dobi očima istražuje okolina, promatra ljude oko sebe, traže tuđi pogledi te ostvaruje povezanost i bliskost nije neobično da je kontakt očima jedan od ključnih aspekata za daljnji razvoj komunikacijskih funkcija. Ono što slijedi uspostavi kontakta očima jest pojava združene pažnje. Kada dijete uspostavi kontakt očima i koordinira ga s pogledom, kao i gestama druge osobe kako bi podijelio zajednički fokus interesa, tada možemo reći da se javlja združena pažnja, što se događa između devetog i dvanaestog mjeseca života. Tomasello i Farrar (1986) ističu kako je pojava združene pažnje temelj za usvajanje jezika, budući da roditelji, a najviše majke, utječu na ono što će djetetu biti u fokusu te na što će usmjeriti svoj jezik.

Kod poremećaja iz spektra autizma nešto što se najlakše uočava kao neobičnost jest nedostatak kontakta očima u komunikacijske svrhe. Posebno im je teško koristiti ga u socijalnim interakcijama. Postoji više pretpostavki zbog čega je tako pa Joseph, Ehrman, McNally i Keehn (2008) kao jednu od njih ističu mogućnost da osobama s autizmom, kontakt očima ne daje puno informacija o stanju sugovornika pa ga upravo zato i ne koriste. Koliko im je teško uspostaviti kontakt očima vidljivo je iz činjenice da se osobe s poremećajem iz spektra autizma u procjeni tuđih emocija puno više oslanjaju na promatranje područja usta nego očiju. Haith, Bergman i Moore (1977) proveli su istraživanje na skupini novorođenčadi, gdje se pokazalo da su novorođenčad u dobi od 3 do 5 tjedana, samo 22% vremena izloženosti fiksirala lice druge osobe dok je novorođenčad u dobi od sedmog tjedna te devetog do jedanaestog tjedana, fiksirala lice druge osobe čak 87% vremena. Što je novorođenče starije to se pogled više počinje usmjeravati prema licu, a posebice prema području očiju. Također, djeca su se puno više usmjerila na područje očiju dok je osoba govorila nego dok je mirovala ili bila u pokretu. Kod urednog razvoja i djece i odraslih veći interes će se uvijek pokazati za ljude, nego predmete i okolinu koji se nalazi u neposrednoj blizini.

Geste možemo opisati kao spontane pokrete ruku, dlanova i drugih dijelova tijela, npr. odmahivanje glavom, pokazivanje prstom prema predmetu, a sve to kako bi izrazili određenu ideju ili popratili misao pokretom. Geste se mogu koristiti zasebno, npr. na nečiju izjavu možemo pokazati palac gore što će u našoj kulturi značiti da smo čuli i razumjeli poruku, iako, najčešće ih koristimo u kombinaciji s govorom. Ipak, nisu jednake u svim jezicima, geste koje koristimo u našoj kulturi mogu imati potpuno drugačije značenje u drugoj kulturi. Archer

(1977) ističe da ukoliko primijetimo slične i poznate geste kada dođemo u kulturu koja se bitno razlikuje od naše ne bi smjeli pretpostavljati značenje proizvedene geste te odgovarati na nju dok se ne uvjerimo u ispravnost pretpostavke. Recimo, Hrvatima će gesta prelaska ruke preko vrata uglavnom značiti da nešto mora prestati ili završiti, u SAD-u će značiti smrt ili ubojstvo, što se ponekad upotrijebi i u našoj kulturi, ali u Japanu će značiti da je netko izgubio posao. Danas više uopće nije upitno jesu li geste dio komunikacije budući da nose velik dio poruke u razgovoru, a ujedno su i potpora jeziku. Geste mogu poboljšati jezično razumijevanje u uvjetima buke, imaju pozitivan utjecaj na kasniji priziv jezičnog materijala, a u slučajevima kada sugovornik poruku shvati dvosmisleno, geste pomažu u razlučivanju pravog značenja (Obermeier, Dolk i Gunter, 2012).

Već je spomenuto kako geste prethode razvoju govora, pa tako prema redosljedu javljanja Rowe, Özçalışkan i Goldin-Meadow (2008) geste koje se prve pojavljuju kod djece, naziva deiktičkima. Usmjeravanje kažiprsta prema predmetu ili osobi bi bila vrsta deiktičke geste dok se ikoničke geste javljaju sljedeće i pomažu opisivanju onoga o čemu se govori. Recimo ako se govori o letu ptice velikih krila, ikonička gesta bi bilo zamahivanje rukama kojim bi se popratio verbalan iskaz. O povezanosti ranih gesti i usvajanju vokabulara govore Acredolo i Goodwyn (1988) čiji rezultati istraživanja pokazuju kako djeca roditelja koji su bili istrenirani u korištenju simboličkih gesti prilikom govora, pokazuju veći opseg vokabulara od djece čiji su roditelji komunicirali uglavnom verbalno ili nisu bili istrenirani u korištenju gesti. Gesta se usklađuje s govorom vremenski, semantički i pragmatički. Kod djece se i govor i geste razvijaju zajedno, a zanimljivo je da kada dođe do neurološkog poremećaja, taj poremećaj jednako utječe na geste i govor. Kako bi sugovornik u potpunosti razumio iskaz potrebna mu je i gestovna komponenta te da bi dobio cijelu sliku potrebno je udružiti informacije iz oba izvora (Jurčić, 2003).

Međutim, Kljunić, Capanec i Šimleša (2016) ističu da s obzirom na kriterije ADOS-a-2, hrvatska djeca predškolske dobi pokazuju odstupanja u pragmatici kao i korištenju gesti. Takvi rezultati upućuju na činjenicu da hrvatska djeca, prema kriterijima protokola ADOS-2, ne postižu rezultate kakvi bi se očekivali za tipičan razvoj. Kada sagledamo daljnji razvoj komunikacije kod adolescenata u Hrvatskoj, dobit ćemo slične rezultate. Naime, Pepelko (2019) navodi rezultate gdje adolescenti u dobi od 16 do 18 godina također prema kriterijima protokola pokazuju odstupanja u području pragmatike kao i u aspektu neverbalne komunikacije. Hrvatski adolescenti prilikom intervjuja koristili su malo opisnih gesti, dok su se emocionalne geste javljale češće, čime zaključujemo da se jednak obrazac nastavlja od

predškolske dobi. Nadalje, u potpunosti uredni rezultati, uočeni su u istraživanju Brčić (2018) koja navodi kako kod odraslih osoba u Hrvatskoj nisu uočeni oblici stereotipnih ponašanja.

1.1.2 Verbalna komunikacija

Ljudska komunikacija se sastoji od verbalne i neverbalne te je namijenjena izražavanju vlastitih misli, ideja i namjera, ali isto tako i prepoznavanju misli, ideje i namjera od strane sugovornika. Kako bi ostvarili svoj cilj, govornik mora jasno iznijeti poruku, a sugovornik je pravilno interpretirati da bi poruka bila shvaćena. Sama rečenica je kodirana lingvistički pa tako i verbalno razumijevanje podrazumijeva dekodiranje te rečenice. Ipak, Sperber i Wilson (2002) navode da je čisto verbalno dekodiranje samo početak procesa razumijevanja i shvaćanja cijele poruke. U procesu prenošenja poruke uvijek postoji rizik da je poruka krivo shvaćena od strane sugovornika, iako ju je govornik možda izložio najbolje što je mogao. Prema Bates, O'Connell i Shore (1987) oko prve godine života dijete proizvodi svoju prvu riječ. Budući da se razvoj jezika, kao i govora, odvija rapidno, dijete ispunja svoj vokabular te riječi počinje kombinirati, a naposljetku od njih slaže cijele rečenice. Tijekom života kompleksnost sintakse se razvija, proizvode se sve duže rečenice. Same rečenice sastavljaju se od sve složenijih struktura, dok se također stječe sposobnost organiziranja jezika, slaganja diskursa, održavanja razgovora i naracije (Bates, 2003). Jezična znanja i komunikacijske vještine stječu se tijekom cijelog života zbog čega se pojedinac u dobi adolescencije ili odrasloj dobi može adekvatnije izraziti nego dijete koje još nema usvojeno sve što mu je potrebno za slaganje složenijih struktura. O činjenici da znanje o temi uvelike doprinosi mogućnosti verbalnog izražavanja govori istraživanje Nippold, Hesketh, Duthie i Mansfield (2005) čiji rezultati navode da odrasle osobe iznose više informacija o zadanim temama, te na pitanja odgovaraju s dužim, složenijim i detaljnijim rečenicama od djeteta koje će iznijeti kraće i jednostavnije rečenice. U istom istraživanju, govori se o konverzacijskom jeziku te diskursu u kojem je potrebno nešto objasniti ili predstaviti. Razgovorni jezik i stil su jednostavniji, budući da prilikom razgovora misli nisu toliko usmjerene na način na koji će se nešto reći. Osoba je tad prilikom govora opuštenija, i ne koristi složene rečenične strukture kao što to čini na javnom izlaganju. Ako je potrebno nešto objasniti sugovorniku ili većem broju ljudi, ili npr. održati predavanje, tada iskaz postaje složeniji. Osoba je više usmjerena na ono što govori i način na koji govori. Naime, istraživanje je provedeno na populaciji od dječje do odrasle dobi, te su dobiveni podaci da s porastom dobi, raste i količina diskursa koji se proizvodi na zadacima gdje se traži objašnjenje, a isto tako raste dužina i složenost rečenice.

1.1.3 Pragmatika

Prilagođavanje svog govora drugom slušatelju, prilagođavanje govora onome što slušatelj već zna ili što treba znati, biti iskren, sažet, relevantan i pristojan u razgovoru, sve od navedenog Baron-Cohen (2001) navodi kao dijelove pragmatike. Također, dijelom pragmatike smatra se odgovarajuća izmjena, poznatije kao turn -taking. Da bi mogli reći kako poštujemo pragmatiku razgovora potrebno je i biti osjetljiv na sugovornikov doprinos razgovoru, te odrediti kada je pogodno vrijeme za nešto reći, pratiti temu razgovora jednako kao i uputiti sugovornika u mijenjanje teme te mu unaprijed objasniti o čemu se radi. Osobe s poremećajem iz spektra autizma imaju velikih teškoća u razumijevanju pragmatike u vidu teškoća razumijevanja šala, ironije kao i prenesenog značenja. Teško im je prilagoditi se razgovoru, a problem im čini i prozodija koja odudara od uobičajene (Kissine, 2012). Velikim dijelom je tako jer osobe s poremećajem iz spektra autizma nemaju razvijenu teoriju uma koju Premack (1978) definira kao sposobnost osobe da mentalna stanja pripíše sebi, ali i drugima. Mehanizam teorije uma potreban nam je kako bi znali što mi sami i druge osobe oko nas, osjećaju, znaju, žele i u što vjeruju (Baron-Cohen, Leslie i Frith, 1985). Baron-Cohen (2001) navodi nekolicinu zadataka koje je osobama s poremećajem iz spektra autizma teško izvesti zbog nerazvijene teorije uma. Djeca urednog razvoja u dobi od četiri godine mogu razumjeti zadatak gdje u dvije priče moraju shvatiti koji lik proživljava mentalno iskustvo, a koji fizičko. Npr. ako jedna osoba razmišlja o psu, a u drugoj priči osoba drži psa, postavlja im se pitanje koja osoba može prejakno stisnuti psa. Djeca s poremećajem iz spektra autizma u mentalnoj dobi četiri godine ne mogu riješiti ovakav zadatak upravo jer nemaju razvijenu teoriju uma. Također, na pitanje čemu mozak služi, dat će odgovor o fizičkoj funkciji dok će izostaviti mentalne funkcije mozga. Imaju teškoće u zauzimanju tuđe perspektive već iznose samo ono što oni sami znaju i misle. Baron-Cohen zadatke dijeli na zadatke prvog i drugog reda. Zadaci prvog reda jednostavniji su i odnose se na ono što jedna osoba misli, npr. Što Petra misli? Kao prosječnu dob rješavanja ovakvih zadataka kod djece s PSA navodi devet godina, dok kod urednog razvoja ta dob iznosi četiri godine. Zadaci drugog reda odnose se na to što osoba misli da druga osoba misli, npr. Što Petra misli da Marija misli. Prosječna dob rješavanja takvih zadataka za djecu urednog razvoja jest šest godina, dok ovu vrstu zadataka osobe s visokofunkcionirajućim autizmom, ako uspiju riješiti, to učine u tinejdžerskoj dobi.

U korištenju pragmatike puno su vještiji odrasli govornici budući da im je lakše percipirati okolinu, događaje, stanja, emocije, osjećaje drugih ljudi te lakše mogu različite elemente sklopiti u cjelinu kako bi u potpunosti razumjeli poruku. Samim time će i prenošenje poruke učiniti uspješnijim, nego što to čine djeca, jer će lakše pratiti interes sugovornika, prilagodit će mu sadržaj, pratiti će uvjete okoline, lakše će mijenjati temu zbog čega će i nastajati manje komunikacijskih slomova pa cjelokupna konverzacija ide glade. Upravo ne korištenje gesti, kontakta očima, odgovarajuće facijalne ekspresije niti osmijeha, djeci s poremećajem iz spektra autizma, otežava komunikaciju sa sugovornicima. Također im je teško razumjeti i interpretirati neverbalne znakove koje dobiju od drugih te zbog toga često ne shvate značenje poruke u potpunosti (Bara, 2001).

1.2 Stereotipna ponašanja

Ponašanja okarakterizirana krutim pokretima, ponavljanjem i neprikladnošću, nazivaju se stereotipnim ponašanjima. Turner (1999) ih dijeli na jednostavna ponašanja u koja spadaju ponavljajući pokreti kao tikovi, manipulacija objektima, diskinezije, samoozljeđivanje i složenija ponašanja koja je opisao kao privrženost objektima, inzistiranje na istovjetnosti, eholalije, sužene interese. Složeniji oblici stereotipnog ponašanja nisu vidljivi samo kod poremećaja iz spektra autizma već i kod osoba s Tourettovim sindroma, Fagilnim-X sindromom, Parkinsonovom bolesti i shizofrenijom. Ipak, Szatmari, Bartolucci i Bremner (1989) navode kako se motoričke stereotipije češće javljaju kod odraslih osoba s visokofunkcionirajućim autizmom nego kod pacijenata s psihičkim poremećajem. Lord (1995) pak u svojem istraživanju navodi podatke kako trogodišnjaci kojima je u dobi od dvije godine postavljena dijagnoza sumnje na autizam, a s tri godine potvrđena, pokazuju veći broj stereotipnih ponašanja u odnosu na kontrolnu skupinu. Kod autizma se najviše ističu suženi interesi o kojima jako često govore te su im stalna okupacija i tema. Interesi mogu biti vezani za predmet ili okolinu u kojoj se osoba nalazi, ali mogu biti vezani i za neko područje kao recimo astronomija ili matematika. Česti primjeri su okupiranost prijevoznim sredstvima, životinjama, državama, gradovima, planetima i slično. Osobe s poremećajem iz spektra autizma su u stanju dugo vremena pričati, raspravljati i baviti se onime što je njihov uži interes. Budući da se redosljed, istovjetnost i nesklonost promjenama vezuju uz poremećaje iz spektra autizma, prilikom mijenjanja rutina ili učestalih rituala osobe s autizmom će često imati burnije ispade dok takve situacije nećemo uočiti kod djece i odraslih osoba urednog razvoja. Iako, oblici

stereotipnog ponašanja vidljivi su i kod djece urednog razvoja što potvrđuju Evans i sur. (1997). Naime, ističu kako je slično ponašanje ponekad vidljivo kod 2-godišnjaka i 4-godišnjaka urednog razvoja koji će npr. tražiti da im hrana bude poslagana po tanjuru u smjeru kazaljke na satu, ili će tražiti da sva hrana na tanjuru bude crvena. Ukoliko nema drugih obilježja koji bi upućivali na poremećaje iz spektra autizma, tada se ovo smatra samo fazom prilagodbe kroz koju dijete urednog razvoja prolazi. Time se da zaključiti da su stereotipna ponašanja prisutna i kod urednog razvoja do četvrte godine života, sazrijevanjem u nošenju s emocijama kao i poboljšavanjem socijale komunikacije, ponavljajuća ponašanja se gube. Osobe s poremećajem iz spektra autizma su isto tako lošije u imaginativnim zadacima pa djeci veliki problem predstavlja igra pretvaranja, u kojoj im je teško zamisliti da su oni druga osoba (Honey, Leekam, Turner, McConachie, 2007). Prema Wing i Gould (1979) nedostaci u imaginalnoj utjecu na način da je veća učestalost stereotipnih ponašanja. Kada govorimo o stereotipnim ponašanjima nije nam uvijek lako procijeniti ih. Ponekad su ponašanja vidljiva, ali u nekim situacijama se možda uopće neće pojaviti. Recimo, kako navodi Turner (1999) rutine i rituali su najbolje vidljivi u kontekstima spremanja za krevet, oblačenja, odlaska u trgovinu, što se ne može vidjeti prilikom rada s osobom te se zbog toga moramo osloniti na podatke koje nam daju roditelji ili sama osoba. Sve to otežava istraživanje samog ponašanja. Ipak, Honey i sur. (2007) pronašli su povezanost kod djece u dobi od 2 do 8 godina između igre pretvaranja i ponavljajućih ponašanja. U svojem istraživanju ističu kako se djeca s poremećajem iz spektra autizma, koja pokazuju manje repetitivnih ponašanja, uključuju u više aktivnosti vezanih uz igru nego djeca koja učestalije pokazuju oblike stereotipnih ponašanja.

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog diplomskog rada jest utvrditi obilježja komunikacije kod odraslih osoba urednog razvoja, hrvatskog govornog područja te ih sagledati prema kriterijima četvrtog modula Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma (Autism Diagnostic Observation Schedule ADOS-2).

2.1. Problemi istraživanja

U skladu s postavljenim ciljem istraživanja, definirani su sljedeći istraživački problemi:

1. Opisati obilježja verbalne komunikacije odraslih osoba urednog razvoja.
2. Opisati obilježja neverbalne komunikacije odraslih osoba urednog razvoja.
3. Opisati obilježja pragmatike odraslih osoba urednog razvoja.
4. Opisati stereotipna ponašanja i ograničene interese odraslih osoba urednog razvoja.

2.2. Hipoteze istraživanja

U skladu s ciljem i problemima istraživanja, formirane su sljedeće hipoteze:

H1: Odrasle osobe urednog razvoja neće pokazati odstupanja u obilježjima verbalne komunikacije prema kriterijima protokola ADOS-2.

H2: Odrasle osobe urednog razvoja pokazat će odstupanja u obilježjima neverbalne komunikacije prema kriterijima protokola ADOS-2.

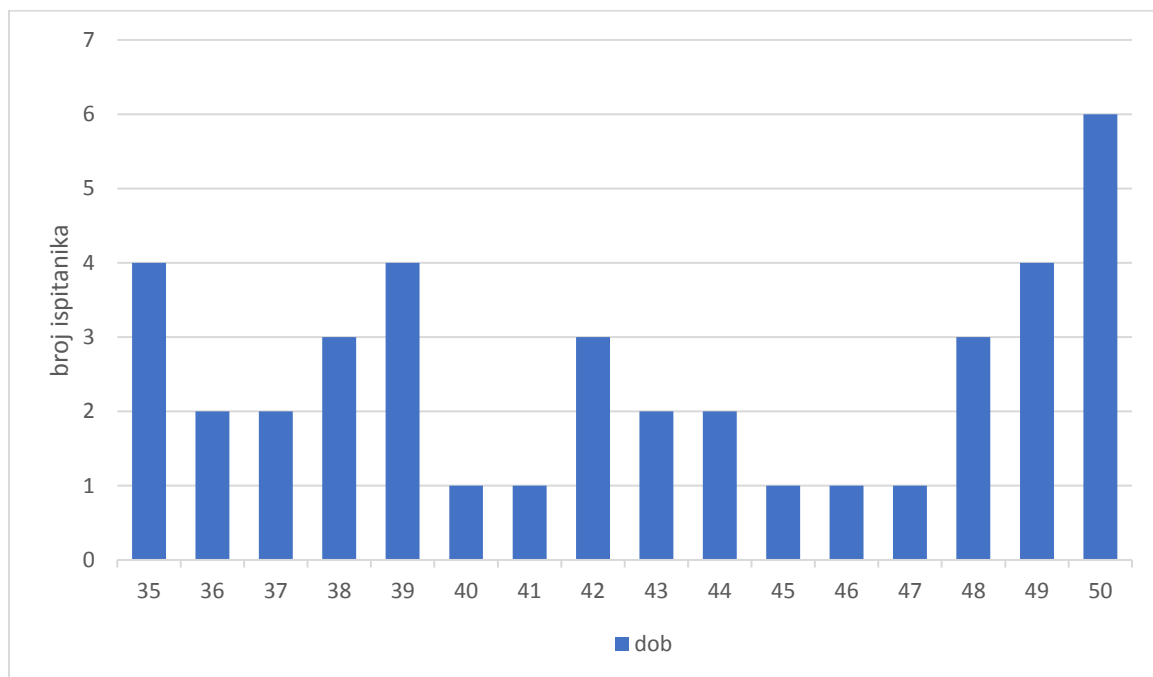
H3: Odrasle osobe urednog razvoja pokazat će odstupanja u obilježjima pragmatike prema kriterijima protokola ADOS-2.

H4: Odrasle osobe urednog razvoja neće pokazati odstupanja u domeni stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa prema kriterijima protokola ADOS-2.

3. METODE ISTRAŽIVANJA

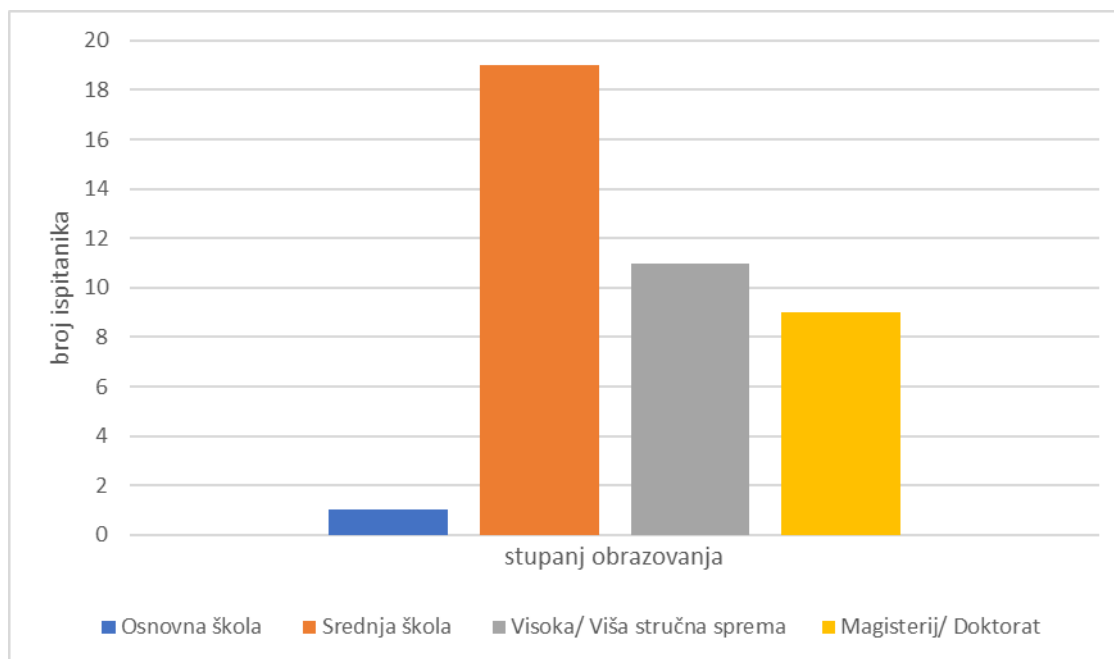
3.1. Uzorak ispitanika

Istraživanjem je obuhvaćeno 40 ispitanika, 20 muških i 20 ženskih osoba. Sudionici su urednog razvojnog profila, u dobi od 35 do 50 godina (Slika 1). Ispitane odrasle osobe stanovnici su gradova Zagreba i Dubrovnika, a stupnjevi obrazovanja ispitanika kretali su se od osnovne škole do doktorata, što je prikazano na Slici 2.

Slika 1. Broj sudionika raspoređen prema dobi.

Slika 2. Broj sudionika raspoređen prema obrazovanju.

3.2. Mjerni instrument

Za potrebe istraživanja korišten je Opservacijski protokol za dijagnostiku autizma (Autism Diagnostic Observation Schedule ADOS-2) (Lord i sur., 2012b).

Autism Diagnostic Observation Schedule 2 ili skraćeni nazivom ADOS 2 je najnovija standardizirana inačica polustrukturiranog, opservacijskog mjernog instrumenta korištenog za procjenu jezika i komunikacije, socijalne interakcije, igre i ograničenih ili repetitivnih ponašanja. Protokol se uzima kao "zlatni standard" prilikom dijagnostike poremećaja iz spektra autizma, a mogu ga provoditi i interpretirati educirani stručnjaci medicinske struke, psiholozi, logopedi, edukacijski rehabilitatori, ali i ostali stručnjaci sličnih profila. Trajanje ispitivanja iznosi 40 – 60 minuta, ovisno o modulu koji se provodi. Svi stručnjaci koji ga primjenjuju moraju proći edukaciju kako bi stekli znanja i vještine potrebne za provedbu ovakve vrste intervjua (McCrimmon i Rostad, 2014). Lord i sur., (2012b) navode kako je ADOS - 2 podijeljen u četiri modula čiji se odabir vrši temeljem kronološke dobi ispitanika i razine ekspresivnog jezika, dok se opseg kreće od neverbalnog do verbalno fluentnog. Modul 1 namijenjen je za djecu od 31 mjeseca života i starije koja sustavno ne koriste fraze. Ukoliko djeca u svom govoru koriste fraze, ali još uvijek nisu dovoljno fluentni onda će se ispitati Modulom 2. Modul 3 koristi se za verbalno fluentnu

djecu i adolescente kod kojih je primjereno upotrijebiti igračke prilikom ispitivanja. Za ispitivanje verbalno fluentnih starijih adolescenata i odraslih osoba koristi se Modul 4 koji sadrži odvojene bodovanje domene komunikacije i socijalne interakcije, ali se prilikom dijagnosticiranja poremećaja uzima u obzir i zbroj bodova dvaju domena (Hus i Lord, 2014). Kako bi dobili rezultate koje je moguće interpretirati, sadržaj instrumenta kodira se u 5 različitih područja koja Lord i sur. (2012a, 2012b) navode kao: jezik i komunikacija, uzajamna socijalna interakcija, igra i mašta, stereotipna ponašanja i ograničeni interesi te ostala odstupajuća ponašanja. Pri označavanju urednog ponašanja koristimo kod 0, kod 1 ukazuje na blagu atipičnost, kod 2 na odstupajuće ponašanje i kod 3 na izrazito odstupajuće ponašanje ili izostanak očekivanog ponašanja. Također, postoje kodovi 7 i 8 koji se koriste kod drugih atipičnih ponašanja ili ponašanja koja se iz određenih razloga ne mogu ocijeniti. Naposljetku se kodovi zbrajaju i pretvaraju u algoritam na temelju kojeg se donosi klinička odluka o postojanju poremećaja iz spektra autizma.

U istraživanju je korišten Modul 4 Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma namijenjen starijim adolescentima i odraslim osobama koje su verbalno fluentne. Algoritam Modula 4 je revidiran kako bi se bolje uskladio s algoritmima ostalih Modula, ali i s DSM-V priručnikom. Pugliese i sur. (2015) ističu da su u DSM-u V simptomi autizma podijeljeni u dvije skupine te se na isti način pristupilo podijeli zadataka u Modulu 4. Bastiaansen i sur. (2011) navode nekoliko razloga dijagnosticiranja poremećaja spektra autizma u odrasloj dobi. Neki od razloga su dobra podrška tijekom razvoja djeteta ili visoka inteligencija kojom se prikrivaju ostali nedostaci. Također mogući uzrok kasnije dijagnoze jesu i slabije izraženi znakovi autizma koji nisu očiti. Poremećaj iz spektra autizma se ponekad može maskirati nekim drugim psihičkim poremećajem gdje se osobitosti u ponašanju ne pripisuju autizmu već drugoj dijagnozi. Budući da odrasle osobe već imaju veliko životno iskustvo ponekad je teško odrediti koliko su komunikacijske, kao i teškoće socijalne interakcije, posljedica poremećaja, a u kojoj mjeri je na to utjecala životna situacija i cjelokupno iskustvo. Dijagnostika je pogotovo otežana ukoliko nam nisu dostupni podaci o ranom razvoju osobe.

3.3. Provedba istraživanja

Prije početka provedbe istraživanja, svi ispitivači, prošli su kratku edukaciju o tome što je ADOS-2, kako provesti ispitivanje te na koji način vrednovati dobivene podatke. Bilo je važno uvježbati izvođenje kako bi stekli dojam kako je biti ispitivač, ali ujedno i ispitanik pri

provođenju intervjua. Isto tako, situacije u kojima smo vježbali pod nadzorom mentorice olakšale su nam uočavanje pogrešaka koje smo potom mogle ispraviti.

Svi sudionici ispitani su individualno, bez ometajućih podražaja. U prostoriji su se nalazili ispitivač i ispitanik bez prisustva drugih osoba. Pojedinačna procjena je trajala od 40-60 minuta, a po provedbi instrumenta su svi zadaci kodirani. Kodovi koji su dodijeljeni temelje se na sudionikovom ponašanju tijekom provedbe ADOS-a 2, dok ponašanja uočena prije i nakon provedbe nisu ulazila u istraživanje. Tijekom provedbe zadataka zabilježena su sva ponašanja koja je ispitanik pokazao, budući da protokol ne boduje zadatak pojedinačno već općenito pojavu određenog ponašanja, ali ipak svaki od zadataka ima svoj fokus opažanja. Cilj ovakve vrste ispitivanja jest stvaranje ugodne i opuštene atmosfere kako bi sudionik također inicirao komunikaciju, iako, Smith, L., Smith, S. i De Vries (2016) navode kako su sudionici skloniji otkrivanju osobnih informacija putem samostalnog ispunjavanja upitnika nego intervjuom lice u lice. Cijelo ispitivanje čini: zadatak slaganja, pripovijedanje priče prema slikovnici, opis slike, razgovor i izvještavanje, škola, socijalne teškoće i dodijavanje; emocije, zadatak pokazivanja, stripovi, stanka, svakodnevni život, prijatelji, odnosi i brak; usamljenost, planovi i nade i smišljanje priče. Strukturirani zadaci su tu s ciljem izazivanja određenog ponašanja te kako bi stekli uvid što sudionik čini u određenoj socijalnoj situaciji.

3.4. Varijable istraživanja

Istraživanje je temeljeno na kodovima ADOS-2 ljestvice iz područja jezika i komunikacije, uzajamne socijalne interakcije, stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa. Temeljeno na kodovima odabrane su četiri skupine varijabli: verbalna komunikacija, neverbalna komunikacija, pragmatika te stereotipna ponašanja i ograničeni interesi (Tablica 1).

Tablica 1. Naziv varijabli i pripadajućih čestica korištenih u istraživanju.

Grupna varijabla	Naziv pojedinih čestica
Verbalna komunikacija	Ukupna razina govornog jezika koji nije eholaličan
	Neobičnosti u obilježjima govora
	Neposredna eholalija
	Stereotipna/ idiosinkratska uporaba riječi ili višечlanih iskaza
Neverbalna komunikacija	Opisne, konvencionalne, instrumentalne ili informativne geste
	Geste naglašavanja i emocionalne geste
	Izrazi lica usmjereni prema ispituvaču
	Dijeljenje uživanja u interakciji
Pragmatika	Davanje informacija
	Traženje informacija
	Prepričavanje događaja
	Razgovor
Stereotipna ponašanja i ograničeni interesi	Neuobičajen senzorički interes
	Manirizmi rukom i prstima i drugi složeni manirizmi
	Samoozljeđivanje
	Pretjerani interes za neuobičajene ili visokospecifične teme ili predmete ili ponavljajuća ponašanja
	Kompulzivne ili ritualne radnje

3.5. Način obrade podataka

Rezultati ispitivanja obrađeni su pomoću statističkog programa IBM SPSS Statistics 20 i Microsoft Office Excela 2007. Rezultati su prikazani tablično i grafički.

4. REZULTATI I RASPRAVA

4.1. Obilježja verbalne komunikacije

Obilježja verbalne komunikacije kod odraslih opisana su kroz četiri čestice prikazane u Tablici 2. Čestica A2 koja opisuje Odstupanja u obilježjima govora povezana s autizmom boduje se i kodom 7 koji označava poseban oblik odstupanja u obilježjima govora, dok se ostale čestice boduju kodovima u rasponu od 0 do 3. Po završetku provedbe protokola ADOS-2, kod 3 pretvori se u rezultat 2, dok se kodovi 7, 8 i 9 pretvaraju u rezultat 0. Budući da je u istraživanju testirana uredna populacija te cilj nije utvrditi postoji li teškoća kao niti dodijeliti dijagnozu, nije bilo potrebe prevoditi rezultate u algoritam testa. Samim time, rezultati niti jedne varijable nisu prevodeni u algoritam. Obilježja verbalne komunikacije prikazana su analizom frekvencija i postotkom raspodjele rezultata (Tablica 3).

Tablica 2. Opis kodova dodijeljenih na česticama unutar varijable verbalne komunikacije.

Naziv čestica	Opis kodova pojedinih čestica
A1. Ukupna razina govornog jezika koji nije eholaličan	0 = uredno korištenje rečenica
	1 = mala količina složenog jezika uz pogreške koje nisu dio dijalekta
	2 = iskazi od najmanje tri riječi, ali bez složenog jezika
	3 = jezik sastavljen od jednostavnih višečlanih iskaza
A2. Odstupanja u obilježjima govora povezana s autizmom	0 = uredna intonacija, glasnoća, brzina i ritam govora
	1 = pomalo neuobičajena intonacija, glasnoća i ritam
	2 = odstupajući govor
	7 = mucanje ili drugi poremećaj tečnosti govora
A3. Neposredna eholalija	0 = nema eholalije
	1 = povremena eholalija
	2 = česta eholalija uz nešto spontanog jezika
	3 = govor uglavnom sastavljen od neposredne eholalije
A4. Stereotipna/ idiosinkratska uporaba riječi ili višečlanih iskaza	0 = rijetko/ nikad ne upotrebljava stereotipne riječi ili iskaze
	1 = riječi ili iskazi su u većoj mjeri ponavljajući ili neuobičajeni
	2 = česta uporaba stereotipnih iskaza
	3 = česta uporaba stereotipnog jezika

Tablica 3. Frekvencija i postotak raspodjele rezultata na česticama verbalne komunikacije.

Naziv čestice	Kodovi							
	N				Postotak (%)			
	0	1	2	3	0	1	2	3
Ukupna razina govornog jezika koji nije eholaličan	40	0	0	0	100	0	0	0
Odstupanja u obilježjima govora povezana s autizmom	40	0	0	0	100	0	0	0
Neposredna eholalija	40	0	0	0	100	0	0	0
Stereotipna/ idiosinkratska uporaba riječi ili višečlanih iskaza	39	1	0	0	97,5	2,5	0	0

Na čestici *Ukupna razina govornog jezika koji nije eholaličan* svi ispitanici postigli su rezultat nula, čime pokazuju korištenje složenog jezika te sve rečenice upotrebljavaju na način koji je prikladan govoru odraslih osoba. Eholalija označava ponavljanje tuđih riječi ili iskaza, može se javiti i kod uredne populacije, ali puno češće se javlja kod djece s poremećajem iz spektra autizma (Roberts, 1989). Rutter i Lockyer (1967) kažu da se 75% djece s poremećajem iz spektra autizma u nekom razdoblju koristi eholalijom koja se smatra fazom koju djeca prolaze dok se razvija funkcionalni jezik. Što su djeca lingvistički kompetentnija, to je rjeđa pojava eholalije. *Neposredna eholalija* odnosi se na ponavljanje onoga što je netko upravo rekao, a na toj čestici, svi ispitanici također postižu rezultat nula. Jednako, primjeren način govora vidljiv je i na čestici *Odstupanja u obilježjima govora povezana s autizmom*, gdje je ponašanje svih sudionika označeno kodom 0. Takav rezultat značio bi da cijela skupina ima urednu intonaciju, glasnoću, ritam i brzinu govora te ne pokazuju nikakve prozodijske atipičnosti. Na čestici *stereotipna/ idiosinkratska uporaba riječi ili višečlanih iskaza* čiji je fokus na stereotipnoj uporabi jezika, uporabi riječi koje se ne koriste u svakodnevnom konverzacijskom jeziku kao i korištenje pogrešnog oblika ili roda zamjenice, jednoj osobi dodijeljen je kod 1. Ipak, iz podataka deskriptivne statistike u Tablicama 3 i 4 možemo vidjeti da rezultati svrstavaju ispitanike unutar uredne populacije.

Tablica 4. Deskriptivna statistika za čestice verbalne komunikacije.

Naziv čestice	N	M	SD
Ukupna razina govornog jezika koji nije eholaličan	40	0,00	0,00
Odstupanja u obilježjima govora povezana s autizmom	40	0,00	0,00
Neposredna eholalija	40	0,00	0,00
Stereotipna/ idiosinkratska uporaba riječi ili višečlanih iskaza	40	0,03	0,16

4.2 Obilježja neverbalne komunikacije

Obilježja neverbalne komunikacije kod odraslih opisana su kroz pet čestica prikazanih u Tablici 5. Čestice A9 i A10 koje prikazuju pojavu opisnih, konvencionalnih, instrumentalnih i informativnih gesti kao i gesti naglašavanja i emocionalnih gesta, kodiraju se kodovima 0, 1, 2, 3 i 8 pri čemu neuobičajeni kod 8 označava ograničenje zbog mogućih motoričkih teškoća koje bi mogle utjecati na izvođenje pokreta potrebnih za pojavu geste. Čestica B1 označava se kodovima 0 i 2 budući da se bilježi je li kontakt očima uredan ili ipak postoje određena odstupanja i neobičnosti u komunikaciji prilikom pojave kontakta očima. Sljedeća analizirana čestica jest B2 koja opisuje izraze lica kod ispitanika, čiji su kodovi u rasponu od 0 do 2 dok su na čestici B4 čija je funkcija utvrditi dijeli li ispitanik svoje uživanje u interakciji s ispitivačem, kodovi u rasponu od 0 do 3. Obilježja neverbalne komunikacije pobliže su opisana analizom frekvencija i postotkom raspodjele rezultata vidljivih u Tablici 6.

Tablica 5. Opis kodova dodijeljenih na česticama unutar varijable neverbalne komunikacije.

Naziv čestica	Opis kodova pojedinih čestica
A9. Opisne, konvencionalne, instrumentalne ili informativne geste.	0 = spontana uporaba nekoliko opisnih gesti
	1 = spontana uporaba opisnih gesti postoji, ali je pretjerana ili ograničena rasponom (samo u jednom zadatku)
	2 = nešto spontane uporabe informativnih, konvencionalnih ili instrumentalnih gesta, ali opisnih gesta nema ili su rijetke
	3 = gesti nema ili je vrlo ograničena uporaba konvencionalnih, instrumentalnih, informativnih ili opisnih gesti
	8 = nije moguće procijeniti, npr. zbog tjelesne onesposobljenosti
A10. Geste naglašavanja ili emocionalne geste	0 = mnoštvo različitih gesta naglašavanja i/ ili emocionalnih gesta koje su dobro integrirane s govorom
	1 = nešto gesta naglašavanja ili emocionalnih gesta, ali korištene geste su pretjerane ili ograničene po učestalosti, primjerenosti, integraciji ili stilu
	2 = neuobičajene, pretjerane ili potpuno nespretno, u govor, integrirane geste
	3 = nema gesta naglašavanja, emocionalnih gesta ili su vrlo ograničene
	8 = nije moguće procijeniti, npr. zbog intelektualne onesposobljenosti
B1. Neuobičajen kontakt očima	0 = primjeren kontakt očima s finim promjenama kombiniran s ostalim komunikacijskim ponašanjima
	2 = slabo moduliran kontakt očima pri započinjanju, završavanju ili reguliranju socijalne interakcije
B2. Izrazi lica usmjereni prema ispitivaču.	0 = izrazi lica prema ispitivaču su primjereni
	1 = malo usmjeravanja izraza lica prema ispitivaču
	2 = ne usmjerava primjerene izraze lica ispitivaču
B4. Dijeljenje uživanja u interakciji.	0 = pokazuje jasno zadovoljstvo primjereno kontekstu tijekom interakcije, unutar više od jednog zadatka
	1 = pokazuje zadovoljstvo tijekom jedne interakcije ili tijekom ispitivanja pokazuje ponešto zadovoljstva
	2 = pokazuje malo ili nimalo zadovoljstva tijekom interakcije s ispitivačem
	3 = ne pokazuje zadovoljstvo tijekom procjene instrumentom ADOS - 2

Tablica 6. Frekvencija i postotak raspodjele rezultata na česticama neverbalne komunikacije.

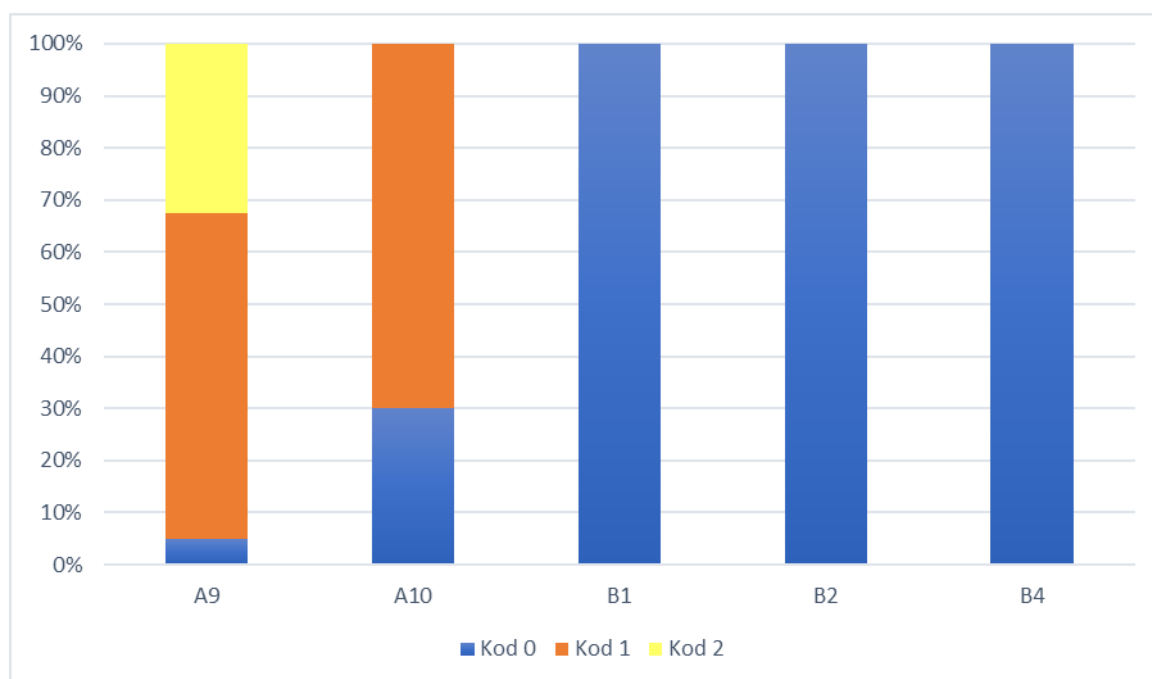
Naziv čestice	Kodovi									
	N (broj ispitanika)					Postotak (%)				
	0	1	2	3	8	0	1	2	3	8
Opisne, konvencionalne, instrumentalne ili informativne geste	2	25	13	0	0	5,0	62,5	32,5	0	0
Geste naglašavanja i emocionalne geste	12	28	0	0	0	30,0	70,0	0	0	0
Neuobičajen kontakt očima	40	/	0	/	/	100	/	0	/	/
Izrazi lica usmjereni prema ispituvaču	40	0	0	/	/	100	0	0	/	/
Dijeljenje uživanja u interakciji	40	0	0	0	/	100	0	0	0	/

Kao što vidimo u prikazu tablice 6, na česticama *Neuobičajen kontakt očima*, *Izrazi lica usmjereni prema ispituvaču* i *Dijeljenje uživanja u interakciji* svi ispitanici ostvaruju uredan rezultat. Ispitanici su pokazali da prilikom razgovora uredno koriste kontakt očima, iako su često u početnom dijelu razgovora povremeno pogledavali u stranu ili spuštali pogled prema stolu, takvo ponašanje trajalo je dok se nisu opustili nakon čega u ostvarivanju kontakta očima nije bilo nikakvog odstupanja te je uvijek bio prilagođen komunikaciji kao i komunikacijskim izmjenama. Također, pri ocjenjivanju izraza lica, svima je dodijeljen kod 0. Takav kod zaslužili su komunicirajući afektivna kao i spoznajna stanja putem izraza lica. Svoje izražavanje svi su prilagodili situaciji što bi također značilo da nitko nije upotrijebio neprimjeren izraz niti posebno neuobičajen izraz lica tijekom razgovora. U ovoj čestici bilo je važno ne kodirati izraze lica usmjerene na predmete ili druge osobe u prostoriji budući da je ispitanik svoj izraz trebao prilagoditi isključivo emocijama i stanjima povezanim sa situacijom u kojoj se nalazi s ispituvačem. Ispitanici su pokazali da svoje zadovoljstvo znaju pokazati ovisno o kontekstu te na varijabli dijeljenje uživanja u interakciji, svi su ostvarili kod nula. Na čestici *Opisne, konvencionalne, instrumentalne ili informativne geste* najveći broj ispitanika, njih 62,5 % ostvarilo je kod 1, što znači da se ove vrste gesti najčešće pojavljuju samo unutar određenog konteksta, recimo kada je zadano u zadatku, te je njihova pojava

simulirana. Od tri vrste gesti sudionici su najmanje koristili opisne geste, dok je pojava ostalih bila nešto češća. Kod 2 koji označava spontanu upotrebu konvencionalnih ili instrumentalnih gesta, ali bez pojave opisnih gesti ili njihovu jako rijetku pojavu, dobilo je 32,5% ispitanika. Tijekom razgovora, ispitanici su ruke uglavnom držali prekrížene, na stolu ili na koljenima. Takva situacija bila je pogotovo učestala pri početku razgovora dok se ispitanici nisu opustili iako su i kasnije geste upotrebljavali jako rijetko. Ispitanicima je bilo pomalo teško pojmiti da ovakva vrsta ispitivanja više nalikuje razgovoru nego ispitivanju. Unatoč trudu za održavanjem što prirodnije atmosfere, ipak su bili napeti te zaokupljeni pitanjima i mislju što trebaju odgovoriti ili kako izvršiti određeni zadatak. Tek kada bi se u potpunosti opustili, ponekad se uočila pojava gesti. Dobiveni rezultati razlikuju se od onih dobivenih u istraživanju Rinčić (2018) koja navodi da je kod 0 dobilo čak 84% žena i 46% muškaraca. Budući da su ispitanici u ovom istraživanju dobne skupine od 19 do 25 godina moguć je utjecaj dobi na rezultate istraživanja, pogotovo ako uzmemo u obzir da su godine ispitivača, prema navodu Rinčić, bile bliže godinama ispitanika nego što je u ovom slučaju. U ovom istraživanju samo 5% ispitanika postiže kod 0 koji bi označavao uredan rezultat, što bi značilo da malo osoba spontano upotrebljava opisne, instrumentalne ili konvencionalne geste, a da to nije dio zadatka unutar instrumenta. Kodovi 0 i 8 nisu dodijeljeni niti jednom ispitaniku. Na čestici *Geste naglašavanja i emocionalne geste* najviše se promatraju geste naglašavanja koje objašnjavamo kao prirodno i ritmički izveden pokret ruke koji prati govor i emocionalne geste objašnjene kao npr. prinošenje ruke ustima kao znak iznenađenja. Prema rezultatima geste naglašavanja i/ili emocionalne geste dobro integrirane s govorom koristi 30% ispitanika pa time postižu kod 0, te je vidljiva razlika rezultata na kodu 0 između ove i prethodne čestice. Ispitanici koji navedene geste koriste ponekad, ali mogu biti pretjerane ili ograničene po učestalosti, primjerenosti, integraciji ili stilu su označeni kodom 1 te ih je ukupno 70%. Na ovoj čestici kodove 2, 3 i 8 nije ostvario niti jedan ispitanik. Razlika u gestikulaciji i dodijeljenim kodovima vidljiva je i na Slici 3. Prema rezultatima možemo vidjeti da većina ispitanika nije sklona gestikulaciji, a oni koji jesu, više podliježu korištenju gesti naglašavanja ili emocionalnih gesti budući da su takve više korištene u našoj kulturi. Prema istraživanju So (2010) vidljivo je da pripadnici američke kulture, stanovnici Sjedinjenih Američkih Država, koriste puno više gestikulacije prilikom govora te svoju poruku uz verbalni iskaz, češće poprate pokretima ruku, ali i tijela općenito. Isto se može vidjeti i na rezultatima deskriptive statistike (Tablica 7) gdje se prosječan rezultat ($M=0,70$) kreće prema ponašanju koje ne odgovara u potpunosti urednome, a standardna devijacija ($SD=0,46$) potvrđuje neujednačenost rezultata.

Tablica 7. Deskriptivna statistika za čestice neverbalne komunikacije.

Naziv čestice	N	M	SD
Opisne, konvencionalne, instrumentalne ili informativne geste	40	1,27	0,55
Geste naglašavanja i emocionalne geste	40	0,70	0,46
Neuobičajen kontakt očima	40	0,00	0,00
Izrazi lica usmjereni prema ispituvaču	40	0,00	0,00
Dijeljenje uživanja u interakciji	40	0,00	0,00

Slika 3. Postotak raspodjele kodova na varijablama u domeni neverbalne komunikacije (A9- Opisne, konvencionalne, instrumentalne ili informativne geste; A10- Geste naglašavanja i emocionalne geste; B1- Neuobičajen kontakt očima; B2- Izrazi lica usmjereni prema ispituvaču; B4- Dijeljenje uživanja u interakciji)

4.3 Obilježja pragmatike

Obilježja pragmatike ispitana su pomoću četiri čestice, prikazane u tablici 8. Prva kodirana čestica jest A5 koja nosi naziv *Davanje informacija*, a kodovi su u rasponu od 0 do 2. Ostale čestice su A6 – *Traženje informacija*, A7 – *Prepričavanje događaja* i A8 – *Razgovor* te je svaka čestica kodirana u rasponu od 0 do 3. Jednako kao i za prethodne varijable, kako bi detaljnije prikazali obilježja pragmatike, korištena je analiza frekvencija i postotka raspodjele rezultata.

Tablica 8. Opis kodova dodijeljenih na česticama unutar varijable pragmatika.

Grupna varijabla	Naziv pojedinih čestica
A5. Davanje informacija	0 = u nekoliko navrata spontano daje informacije o svojim mislima, osjećajima ili iskustvima
	1 = povremeno spontano daje informacije o svojim mislima, osjećajima ili iskustvima
	2 = rijetko ili nikad ne daje informacije o svojim interesima ili daje informacije o činjenicama
A6. Traženje informacija	0 = nekoliko puta ispitivača pita o njegovim mislima, osjećajima ili doživljajima
	1 = povremeno (barem jednom) pita ispitivača o njegovim mislima, osjećajima ili doživljajima
	2 = rutinske ili nerutinske događaje prepričava na poticaj
	3 = čak i na poticaj daje nedostatan ili nedosljedan odgovor
A7. Prepričavanje događaja	0 = prepričava konkretan nerutinski događaj
	1 = prepričava rutinski događaj
	2 = uz poticaj prepričava rutinski ili nerutinski događaj
	3 = čak i uz poticaj je odgovor nedostatan ili nedosljedan
A8. Razgovor	0 = razgovor teče, iskazi se nadopunjuju
	1 = iskazi sudionika uključuju nešto razrade vlastitih odgovora, ili sudionik daje komentare, ali manje nego što bi se očekivalo
	2 = sudionik izrazito malo sudjeluje u održavanju razgovora
	3 = malo spontanog komunikacijskog govora

Tablica 9. Frekvencija i postotak raspodjele rezultata na česticama pragmatike.

Naziv čestice	Kodovi							
	N				Postotak (%)			
	0	1	2	3	0	1	2	3
Davanje informacija	33	6	1	/	82,5	15,0	2,5	/
Traženje informacija	3	13	24	0	7,5	32,5	60,0	0
Preporučavanje događaja	39	1	0	0	97,5	2,5	0	0
Razgovor	39	1	0	0	97,5	2,5	0	0

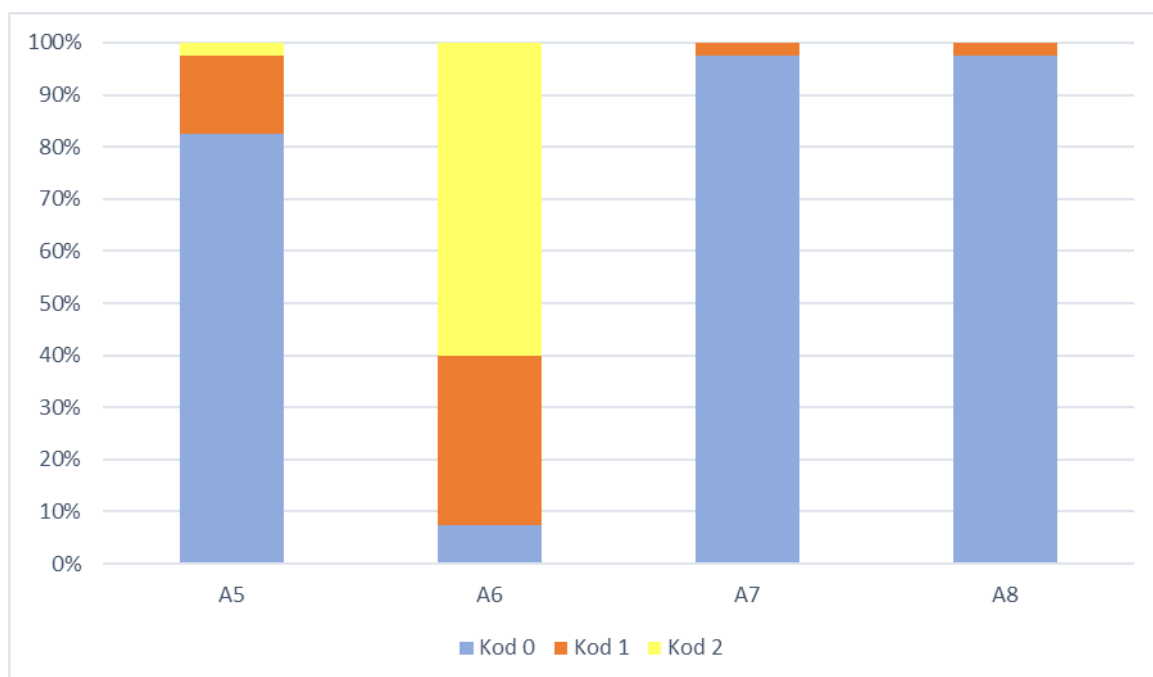
Na čestici *Davanje informacija* u središtu promatranja je sudionikovo spontano i primjereno davanje osobnih informacija koje ispitivaču nisu poznate. Ispitanik može dati nove informacije o sebi u bilo kojem dijelu procjene, ali mora biti nešto što pitanja nisu obuhvatila. Kod ove čestice važno je razgraničiti koji su sudionikovi interesi te iste i kodirati, za razliku od zaokupljenosti, koje ukoliko ih uočimo, u ovoj čestici ne kodiramo. Većina ispitanika, njih 82,5%, u nekoliko navrata spontano daje informacije o svojim mislima, osjećajima ili iskustvima čime postiže kod 0. Njih 15% također spontano daje informacije o svojim mislima, osjećajima ili iskustvima, međutim daju ih samo povremeno čime im je dodijeljen kod 1. Kod 2 dobilo je samo 2,5% ispitanika koji su rijetko dijelili informacije ili to nikada nisu činili. Vidljivo je da većina ispitanika ovakvim rezultatima pripada urednoj populaciji, što znači da zadovoljavaju zahtjeve protokola i skloni su u određenoj mjeri dati informacije o sebi prilikom razgovora. Ispitanikovo spontano pokazivanje interesa o idejama, doživljajima ili reakcijama ispitivača boduje se na čestici *Traženje informacija*. Pitanja se mogu odnositi na ispitivačeve stavove, interese, iskustva ili odnose, ali ne moraju nužno dovesti do kontinuiranog razgovora. Razliku rezultata ove i prethodne čestice moguće je vidjeti prikazom na Slici 4. Samo 7,5% ispitanika je u nekoliko navrata pitalo ispitivača o njegovim mislima, osjećajima ili doživljajima i time dobilo kod 0, dok je najviše ispitanika, njih 60% postiglo kod 2. Kako bi dobili kod 2, ispitanici su morali primjereno odgovoriti na ispitivačeve komentare, ali nisu se spontano raspitivali o mišljenju, stavovima ili osjećajima koje bi ispitanik podijelio. U polovici manjem postotku, njih 32,5%, je povremeno, što uključuje barem jedan jasan primjer, pitalo ispitivača o njegovim osjećajima, mislima ili doživljajima te su zbog toga označeni kodom 1. Prema podacima deskriptivne statistike koje je moguće iščitati iz Tablice 10, na ovoj čestici prosječan rezultat ($M=1,53$) i standardna devijacija ($SD=0,64$) ukazuju na blage atipičnosti prema

normama ADOS-a-2. Nitko od ispitanika nije dobio kod 3 kojim bi se označila apsolutna nezainteresiranost za ispitivača. U svom istraživanju, Jukić (2018) je dobila rezultate odstupajuće od urednog ponašanja gdje se također pokazalo da malo adolescenata, njih 21,7% traži informacije od ispitivača. Ovakav rezultat može biti pod kulturološkim utjecajem, budući da pripadnici hrvatske kulture nisu navikli u ispitnoj situaciji tražiti bilo kakve osobne informacije od ispitivača. Protokol ADOS-2, američki je test te samim time sadrži i američke norme. U istraživanju Thompson, Ishii i Klopff (1990) ispitani su pripadnici američke i japanske kulture, te rezultati upućuju da su pripadnici američke kulture puno otvoreniji i pristupačniji nego Japanci. U usporedbi s Amerikancima, ponekad se činilo kao da se Japanci boje stupiti u interakciju. Slično se pokazalo i u ovoj situaciji gdje ispitanici nisu naučeni stupati u otvoren i susretljiv odnos s osobom koja je tu kako bi ih ispitala. Uzimajući u obzir da su Amerikanci otvoreniji, pristupačniji, skloni postavljanju osobnijih pitanja, samim time će i takva ponašanja biti očekivana i poželjna. Što ne znači da će se isto očekivati i u ostalim kulturama.

Fokus čestice *Prepričavanje događaja* je na sposobnosti ispitanika da spontano ili kao odgovor na upit ispitivača odabere neki događaj te ga razumljivo i jasno prepriča, bez da ga ispitivač dodatno potiče. Potrebno je opisati slijed događaja tako da ispitivač shvati što je osoba htjela poručiti prepričavanjem. Ove zahtjeve zadovoljilo je 97,5% ispitanika koji su dobili kod 0, dok je samo 1 ispitanik dobio kod 1 zbog dodatnih poticaja i molbe da prepriča događaj. Kodove 2 i 3 na ovoj čestici nije dobio nitko. Česticom *Razgovor* kodira se izmjena iskaza ispitivača i ispitanika, nadogradnja rečenog, nadovezivanje, započinjanje razgovora, komentiranje, kao i odgovaranje. Naglasak se stavlja na prirodnost, spontanost i opuštenost što uvelike ovisi o atmosferi koja će se stvoriti tijekom ispitivanja. Gotovo svi ispitanici, ponovno 97,5%, postiže rezultat koji se kodira kodom 0. Takav rezultat označuje razgovor u kojem je sadržaj koji ispitanik iznosi, odgovor na ono što je rekao ispitivač, a uz to, ispitanik se nadograđuje na rečeno te time omogućuje ispitivaču formiranje nekog novog iskaza. Ponovno samo 1 ispitanik postiže kod 1 što bi značilo da s obzirom na razinu svoje jezične proizvodnje daje informacije ili komentare na koje se ispitivač ne može nadovezati u razgovoru. Kao i na prethodnoj čestici, kodovi 2 i 3 nisu dodijeljeni niti jednom ispitaniku čime zaključujemo da su svi ispitanici u nekoj mjeri vodili smislen razgovor s odgovarajućim izmjenama, poštujući konverzijska pravila te prateći temu i interese.

Tablica 10. Deskriptivna statistika za čestice pragmatike.

Naziv čestice	N	M	SD
Davanje informacija	40	0,20	0,46
Traženje informacija	40	1,53	0,64
Prepričavanje događaja	40	0,03	0,16
Razgovor	40	0,03	0,16

Slika 4. Postotak raspodjele kodova na varijablama u domeni pragmatike (A5- Davanje informacija; A6- Traženje informacija; A7- Prepričavanje događaja; A8- Razgovor)

4.4 Stereotipna ponašanja i ograničeni interesi

Stereotipna ponašanja i ograničeni interesi prikazani su kroz 5 čestica (Tablica 11). Čestice D3 - *Samoozljeđivanje* i D5 – *Kompulzivne ili ritualne radnje* kodirane su u rasponu od 0 do 2, dok su ostale čestice; D1 – *Neuobičajen senzorički interes za igračku/ osobu*, D2 – *Manirizmi rukom i prstima i drugi složeni manirizmi* i D4 – *Pretjerani interes za neuobičajene ili visokospecifične teme ili predmete ili ponavljajuća ponašanja* kodirane u rasponu od 0 do 3.

Tablica 11. Opis kodova dodijeljenih na česticama unutar varijable stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa.

Grupna varijabla	Naziv pojedinih čestica
D1. Neuobičajen senzorički interes za igračku/osobu	0 = nema neuobičajenih senzoričkih interesa
	1 = jedna jasna pojava neuobičajenog senzoričkog interesa
	2 = pokazuje jasan interes za senzoričke elemente predmeta/ senzoričko proučavanje sebe ili drugih opaženo 2 ili više puta
	3 = učestala pojava neuobičajenih senzoričkih interesa koja može ometati procjenu
D2. Manirizmi rukom i prstima i drugi složeni manirizmi	0 = nisu uočeni
	1 = neuobičajeni/ ponavljajući manirizmi rukom i prstima koji nisu tako jasni kao za kod 2
	2 = manirizmi rukom/ prstima ili složeni manirizmi, stereotipije ili neuobičajen položaj tijela
	3 = manirizmi se pojavljuju često (tijekom najmanje 2 različita zadatka) i/ili ometaju procjenu
D3. Samoozljeđivanje	0 = ne pokušava se ozlijediti
	1 = nejasno je li došlo do samoozljeđivanja i/ili jedan jasan primjer
	2 = više od jednog jasnog primjera samoozljeđivanja
D4. Pretjerani interes za neuobičajene ili visokospecifične teme ili predmete ili ponavljajuća ponašanja	0 = nema pretjeranog interesa
	1 = povremeno vidljiv interes za neuobičajene teme ili se povremeno pojavljuju ponavljajuća ponašanja
	2 = jasni stereotipni/neuobičajeni obrasci interesa
	3 = jasna ponavljajuća ponašanja/zaokupljenost do stupnja koji ometa procjenu
D5. Kompulzivne ili ritualne radnje	0 = nema ih
	1 = ne pokazuje jasno kompulzivno ponašanje, ali neuobičajeno rutiniziran u govoru ili aktivnostima

2 = 1 ili više aktivnosti ili verbalnih rutina; ako se aktivnost prekine, sudionik postane tjeskoban

Tablica 12. Frekvencija i postotak raspodjele rezultata na česticama unutar varijable stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa.

Naziv čestice	Kodovi							
	N				Postotak (%)			
	0	1	2	3	0	1	2	3
Neuobičajen senzorički interes za igračku/ osobu	40	0	0	0	100	0	0	0
Manirizmi rukom i prstima i drugi složeni manirizmi	40	0	0	0	100	0	0	0
Samoozljeđivanje	40	0	0	0	100	0	0	0
Pretjerani interes za neuobičajene ili visokospecifične teme ili predmete ili ponavljajuća ponašanja	40	0	0	0	100	0	0	0
Kompulzivne ili ritualne radnje	40	0	0	0	100	0	0	0

Prema prikazu u tablici 12, kao i u tablici 13, možemo vidjeti kako su svi ispitanici na svih pet varijabli ostvarili uredne rezultate koji su označeni kodom 0. Rezultati su očekivani ako uzmemo u obzir da je ispitivana uredna populacija, a kako bi razvoj osobe mogli okarakterizirati urednim, očekuje se da osoba neće pokazati stereotipna ponašanja niti ograničene interese. U svom ispitivanju, Pepelko (2019) dobila je vrlo slične rezultate, na uzorku od 30 ispitanika u dobi od 16 do 18 godina samo je jedna osoba na čestici D5 – *Kompulzivne ili ritualne radnje* ostvarila kod 1. Slične rezultate navodi i Brčić (2018) čije se istraživanje temeljilo na 60 ispitanika, dobne skupine od 19 do 25 godina gdje je samo 1 ispitanik na čestici D1- *Neuobičajen senzorički interes za igračku/ osobu* dobio kod 1. U ova tri istraživanja ispitanici se kreću od 16 do 50 godina zbog čega se može donijeti generalniji zaključak da ispitanici urednog razvoja ne pokazuju senzorička obilježja, ponašanja, interese niti pokrete koji bi se ocijenili kao neprikladni.

Tablica 13. Deskriptivna statistika za čestice varijable stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa.

Naziv čestice	N	M	SD
Davanje informacija	40	0,00	0,00
Traženje informacija	40	0,00	0,00
Prepričavanje događaja	40	0,00	0,00
Razgovor	40	0,00	0,00

4.5 Nedostaci i ograničenja istraživanja

Kao glavni nedostatak ovog istraživanja ističe se činjenica da su istraživanje provodila dva istraživača. Oba istraživača su prije provođenja ispitivanja prošla edukaciju o provedbi protokola ADOS-2, ali u samoj edukaciji nije moguće obuhvatiti sve situacije koje bi se mogle dogoditi tijekom ispitivanja. Budući da je potrebno određeno iskustvo za provedbu protokola, postoji mogućnost da je isto utjecalo na rezultate. Unatoč trudu, nije sa svakim ispitanikom postignuta opuštena atmosfera razgovora već su ispitanici ponekad bili previše napeti te se nikako nisu dali odmaknuti od situacije gdje se protokol provodio kao ispitivanje. Upravo tu bi možda netko s više iskustva uspio preokrenuti situaciju, a kao što je već navedeno, rezultati bi možda bili ponešto drugačiji. Jednako tako, protokol ADOS-2 uvelike ovisi o interpretaciji samog ispitivača. Razlike među kodovima su male, te je ponekad teško razlučiti koji kod dodijeliti uočenom ponašanju. Budući da o dodijeli koda mora odlučiti ispitivač, moguće je da su različiti ispitivači ponekad dodijelili različite kodove za isto ponašanje čime se utječe na rezultat ispitanika. Na rezultate istraživanja utječe i mali broj ispitanika, njih 40. Također je moglo utjecati neujednačeno obrazovanje ispitanika, kao i činjenica da su ispitanici bili iz različitih krajeva Republike Hrvatske, ali ipak nedovoljno različitih kako bi se mogli donositi generalniji zaključci o komunikaciji i stereotipnosti odraslih osoba u Hrvatskoj.

4.6 Potvrda hipoteza

H1: Odrasle osobe urednog razvoja neće pokazati odstupanja u obilježjima verbalne komunikacije prema kriterijima protokola ADOS-2.

Prihvaća se.

H2: Odrasle osobe urednog razvoja pokazat će odstupanja u obilježjima neverbalne komunikacije prema kriterijima protokola ADOS-2.

Prihvaća se.

H3: Odrasle osobe urednog razvoja pokazat će odstupanja u obilježjima pragmatike prema kriterijima protokola ADOS-2.

Prihvaća se.

H4: Odrasle osobe urednog razvoja neće pokazati odstupanja u domeni stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa prema kriterijima protokola ADOS-2.

Prihvaća se.

5. Zaključak

Odrasle osobe urednog razvoja svakodnevno se služe komunikacijskim vještinama što znači da upotrebljavaju verbalnu komunikaciju kao i neverbalnu komunikaciju. Razvoj komunikacije je podloga za razvoj jezičnih vještina i govora, a u svakodnevnom životu nam je nemoguće razdvojiti komunikaciju, jezik i govor budući da je velik međusoban utjecaj. Način na koji možemo iskoristiti jezik te ga upotrijebiti ovisno o situaciji proučava pragmatika. Istraživanja su pokazala kako kultura utječe na pragmatiku, ali i na neverbalnu komunikaciju pa će se upravo utjecaj kulture odraziti u prihvaćanju komunikacijskog ponašanja. Tijekom komunikacije ponekad je moguće uočiti ponavljajuća, rigidna i neprimjerena ponašanja koja se nazivaju stereotipnim ponašanjima, a javljaju se kod djece, ali i kod odraslih. Mogu se javiti kod osoba urednog razvoja, ali većinom se javljaju uz poremećaje kao što su poremećaj iz spektra autizma ili intelektualna onesposobljenost. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati obilježja komunikacijskih vještina, te stereotipnih ponašanja i ograničenih interesa kod odraslih osoba, urednog razvoja, u Republici Hrvatskoj s obzirom na norme četvrtog modula Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma. Prema kriterijima protokola ADOS-2, ispitanici su pokazali urednu verbalnu komunikaciju, kao i uredne rezultate na varijabli stereotipna ponašanja i ograničeni interesi. Međutim, kada se usporede očekivanja protokola ADOS-2 s rezultatima na varijablama neverbalne komunikacije i pragmatike, uočavaju se razlike. Ispitanici su pokazali odstupanja u upotrebi gesta naglašavanja i emocionalnih gesta, ali ipak veća odstupanja su uočena kod upotrebe opisnih gesta. Također, razlike se javljaju na česticama davanja i traženja novih informacija. Odrasle osobe uglavnom odgovaraju na komentare ispitivača o njegovim vlastitim mislima, doživljajima, događajima i osjećajima, ali rijetko kad ulaze u daljnje propitivanje ispitivača o istome zbog čega se u području pragmatike, ovdje uočava najveći broj odstupanja. Od ispitanika se, prema kriterijima, očekivalo da će i oni u tijeku ispitivanja dati informacije o vlastitim mislima, osjećajima, doživljajima i događajima. Informacije su dobivene iako manji broj ispitanika spontano nije dijelio takvu vrstu informacija. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem u skladu su s istraživanjima provedenim u Republici Hrvatskoj, na djeci predškolske dobi, adolescentima te odraslima. Na temelju svih istraživanja, jasno se vidi velik utjecaj kulture na obilježja komunikacije. Zbog kulturološke raznolikosti sam protokol trebalo

bi prilagoditi kulturi u kojoj se provodi. Budući da je protokol ADOS-2 kodiran prema ponašanjima koja se smatraju urednima u američkoj kulturi, važno je kriterije prilagoditi hrvatskoj kulturi kako bi rezultati bili pouzdaniji. Također, potreba je daljnjih istraživanja u području pragmatike i neverbalne komunikacije u Hrvatskoj, s ciljem što bolje i točnije prilagodbe dijagnostičkog testa.

6. Literatura

Archer, D. (1997). Unspoken diversity: Cultural differences in gestures. *Qualitative sociology*, 20(1), 79-105.

Acredolo, L. P., Goodwyn, S. W. (1988). Symbolic gesturing in normal infants. *Child Development*, 59, 450–466.

Bara, B. G., Bucciarelli, M., Colle, L. (2001). Communicative abilities in autism: Evidence for attentional deficits. *Brain and language*, 77(2), 216-240.

Baron-Cohen, S. (2001). Theory of mind in normal development and autism. *Prisme*, 34(1), 74-183.

Baron-Cohen, S., Leslie, A. M., Frith, U. (1985). Does the autistic child have a “theory of mind”? *Cognition*, 21(1), 37-46.

Bastiaansen, J.A., Meffert, H., Hein, S., Huizinga, P., Ketelaars, C., Pijnenborg M., Bartels, A., Minderaa, R., Keysers, C., Bildt, A. (2011). Diagnosing Autism Spectrum Disorders in Adults: the Use of Autism Diagnostic Observation Schedule (ADOS) Module 4. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41, 1256-1266.

Bates, E. (2003). On the nature and nurture of language. *Frontiers of biology: The brain of Homo sapiens*, 241-265.

Bates, E., O'Connell, B., Shore, C. (1987). Language and communication in infancy. u J. D. Osofsky (Ur.), *Wiley series on personality processes. Handbook of infant development*, 149-203. Oxford, England: John Wiley & Sons.

Brčić, I. (2018). *Obilježja stereotipnih ponašanja u odraslih*. Neobjavljeni diplomski rad. Zageb: Odsjek za Logopediju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Zagrebu.

Evans, D. W., Leckman, J. F., Carter, A., Reznick, J. S., Henshaw, D., King, R. A., Pauls, D. (1997). Ritual, habit, and perfectionism: The prevalence and development of compulsive-like behaviour in normal young children. *Child Development*, 68, 58-68.

Haith, M. M., Bergman, T., Moore, M. J. (1977). Eye contact and face scanning in early infancy. *Science*, 198(4319), 853-855.

Honey, E., Leekam, S., Turner, M., McConachie, H. (2007). Repetitive behaviour and play in typically developing children and children with autism spectrum disorders. *Journal of autism and developmental disorders*, 37(6), 1107-1115.

Hus, V., Lord, C. (2014). The Autism Diagnostic Observation Schedule, Module 4: Revised Algorithm and Standardized Severity Scores. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 44 (8), 1996–2012.

Joseph, R. M., Ehrman, K., McNally, R., Keehn, B. (2008). Affective response to eye contact and face recognition ability in children with ASD. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 14(6), 947-955.

Jukić, R. (2018). *Obilježja verbalne i neverbalne komunikacije odraslih osoba u Hrvatskoj*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za logopediju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Zagrebu.

Jurčić, C. (2003). Gesta kao sredstvo označavanja i identifikacije diskursa. *FLUMINENSIA: časopis za filološka istraživanja*, 15(2), 83-93.

Kissine, M. (2012). Pragmatics, cognitive flexibility and autism spectrum disorders. *Mind & language*, 27(1), 1-28.

Kljunić, K., Cepanec, M., Šimleša, S. (2016). Imaju li hrvatska djeca urednog razvoja uistinu „urednu“ komunikaciju?. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 52(2), 1-10.

Lord, C. (1995). Follow-up of 2-year-olds referred for possible autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36, 1365-1382.

Lord, C., Luyster, R., Gotham, K., Guthrie, W. (2012a). *Autism Diagnostic Observation Schedule–Toddler Module*. Los Angeles: Western Psychological Services.

Lord, C., Rutter, M., DiLavore, P. C., Risi, S., Gotham, K., Bishop, S. (2012b). *Autism diagnostic observation schedule–Second edition (ADOS-2)*. Los Angeles: Western Psychological Services.

Ljubešić, M., Cepanec, M. (2012). Rana komunikacija: u čemu je tajna?. *Logopedija*, 3 (1), 35-45.

McCrimmon, A., Rostad, K. (2014). Test Review: Autism Diagnostic Observation Schedule, (ADOS-2) Manual (Part II): Toddler Module. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 31 (1) 88-92.

Nagy, E. (2008). Innate Intersubjectivity: Newborns' Sensitivity to Communication Disturbance. *Developmental Psychology*, 44 (6), 1779-1784.

Nippold, M. A., Hesketh, L. J., Duthie, J. K., Mansfield, T. C. (2005). Conversational versus expository discourse: A study of syntactic development in children, adolescents, and adults. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 48, 1048–1064.

Obermeier, C., Dolk, T., Gunter, T. C. (2012). The benefit of gestures during communication: Evidence from hearing and hearing-impaired individuals. *Cortex*, 48(7), 857-870.

Pepelko, L. (2019). *Komunikacijska obilježja i stereotipnost adolescenata*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za logopediju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Zagrebu.

Premack, D., Woodruff, G. (1978). Does the chimpanzee have a theory of mind?. *Behavioral and brain sciences*, 1(4), 515-526.

Pugliese, C.E., Kenworthy, L., Hus Bal, V., Wallace, L.G., Yerys, E.B., Maddox, B.B., White, W.S., Popal, H., Armour A.C., Miller, J., Herrington, D.J., Schultz, T.R., Martin, A., Anthony, G.L. (2015). Replication and Comparison of the Newly Proposed ADOS – 2, Module 4 Algorithm in ASD Without ID: A Multi-site Study. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45, 3919-3931.

Reardon, K.K. (1998). *Interpersonalna komunikacija: Gdje se misli susreću*. Zagreb:

Alinea.

Rinčić, B. (2018). *Spolne razlike u komunikacijskim vještinama odraslih*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za logopediju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Zagrebu.

Roberts, J. M. (1989). Echolalia and comprehension in autistic children. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 19(2), 271-281.

- Robson, K. (1967). The role of eye-to-eye contact in maternal-infant attachment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 8, 13-25.
- Rowe, M. L., Özçalışkan, Ş. i Goldin-Meadow, S. (2008). Learning words by hand: Gesture's role in predicting vocabulary development. *First language*, 28(2), 182-199.
- Rutter, M. i Lockyer, L. (1967). A five to fifteen year follow-up study of infantile psychosis. II: Social and behavioural outcome. *British Journal of Psychiatry*, 113, 1183-1199.
- Senju, A., Johnson, M. (2009). Atypical eye contact in autism: Models, mechanisms and development. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 33, 1204-1214.
- Smith, L., Smith S., De Vries, P.J. (2016). Translation and cultural appropriateness of the Autism Diagnostic Observation Schedule-2 in Afrikaans. *Autism*, 1-12.
- So, W.C. (2010). Cross-cultural transfer in gesture frequency in Chinese-English bilinguals. *Language and cognitive processes*, 25 (10), 1335-1353.
- Sperber, D., Wilson, D. (2002). Pragmatics, modularity and mind-reading. *Mind & Language*, 17(1- 2), 3-23.
- Szatmari, P., Bartolucci, G. i Bremner, R. (1989). Asperger's syndrome and autism: Comparison of early history and outcome. *Developmental Medicine and Child Neurology*, 31, 709-720.
- Thompson, C. A., Ishii, S., Klopf, D. (1990). Japanese and Americans compared on assertiveness/responsiveness. *Psychological Reports*, 66(3), 829-830.
- Tomasello, M. i Farrar, J.M. (1986) Joint Attention and Early Language. *Child Development*, 57(6), 1454-1463.
- Turner, M. (1999). Annotation: Repetitive behaviour in autism: A review of psychological research. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 40(6), 839-849.
- Wing, L., & Gould, J. (1979). Severe impairments of social interaction and associated abnormalities in children: Epidemiology and classification. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 9, 11–30.